УДК 32.019.5

М.І. Онищук, канд. істор. наук, доц., А.Р. Луцина, слухач

"ДЕНЬ ПРОКЛЯТИХ СОЛДАТІВ" – НАЦІОНАЛЬНЕ СВЯТО ПОЛЯКІВ

У статті висвітлюється розвиток взаємовідносин між Україною та Польщею у контексті спільних історичних суперечностей. Законодавче впровадження святкування "Дня проклятих солдатів" розглядається як спроба деяких політичних сил Республіки Польщі актуалізувати трагічні сторінки нашої історії.

Ключові слова: "День проклятих солдатів", українсько-польські відносини, стереотипи минулого, стратегічне партнерство, подолання історичних суперечностей.

The article deals with the development of relations between Ukraine and Poland in the context of mutual historical divergences. The legislative background for the establishment of "Day of the damned soldiers" is considered as an attempt of a number of political parties of Poland to refresh the tragic moments in our history.

Keywords: "Day of the damned soldiers", Ukraine-Polish relations, stereotype of the past, strategic partnership, overcoming historical divergences.

Постановка проблеми. Україна вступає сьогодні в новий етап розбудови своєї незалежності, зміцнення свого суверенітету. Особливість цього етапу полягає головним чином у вдосконаленні засад національно-державницької ідеологічної концепції, подальшому формуванні основ суспільно-економічного ладу. Одним із важливих напрямів у вирішенні цієї проблеми є розширення економічних, політичних, культурних стосунків з країнами-сусідами України. Стратегічним партнером нашої держави на шляху до європейського співробітництва є Республіка Польща.

Аналіз проблемних історичних моментів в українсько-польських відносинах є необхідним для визначення основних закономірностей у взаємозв'язках між двома народами і має сприяти усуненню перешкод на шляху

© Онищук М.І., Луцина А.Р., 2011

наших суспільств до рівноправного членства в європейській співдружності.

Актуальність проблематики полягає в тому, що сьогодні в Польщі й в Україні, а також за їх межами, є певні сили, котрі продовжують роздмухувати українсько-польське протистояння та старі образи і кривди, які затьмарюють наші стосунки.

Адже взаємини обох держав залежать і від того, наскільки комфортно й захищено почуваються поляки в Україні, а українці в Польщі, якою мірою задовольняються їх національно-культурні й духовні потреби, як забезпечуються їхні громадські й національні права та шанується історія.

Мета статті – проаналізувати розвиток взаємовідносин між Україною та Польщею в контексті спільних історичних суперечностей та шляхів їх подолання.

3 лютого 2011 року в Польщі відбулася важлива історична подія, яка зачіпає й українську історію, хоча в самій Україні була цілковито непомічена. Цього дня парламент Польщі практично одноголосно підтримав надання статусу національного свята дню пам'яті так званих "Проклятих солдатів" [1]. Парламент Польщі практично одноголосно (406 голосів "за", 8 – "проти" і 3 – "утрималися") під головуванням віце-спікера сейму депутата від партії Громадянська платформа Стефана Несьоловського підтримав надання статусу національного свята дню пам'яті "Проклятих солдатів" – учасників антирадянського збройного підпілля в 1940-1950-ті рр.

Кожен народ і країна мають пам'ятати тих, хто боровся за їхню незалежність і свободу. Але абсолютна їхня ідеалізація може тільки перешкоджати оцінці всієї сукупності їх дій і розумінню пов'язаних з ними подій. Провідні сили суспільства і держави на базі загальнолюдських цінностей мають чітко визначити, який історичний досвід вони вважають позитивним, а який є негативним і не може повторюватися. Великою перешкодою для цього є намагання створити культи абсолютних "національних героїв" і "символів нації" з реальних людей, які могли здійснювати найрізноманітніші вчинки. Приймаючи їх як ідеал, суспільство автоматично починає "захищати" їхню "100% героїчну" пам'ять, незалежно від їхніх вчинків. Крім того, суспільство фактично починає давати позитивну оцінку всім діям "національних героїв" аж до злочинів проти людяності.

Яскравим прикладом такої ситуації є спроби абсолютної глорифікації антирадянських борців за українську і польську національну незалежність у середині XX століття. Будь-яка спроба навіть виправданої критики ОУН і УПА викликає вкрай негативну реакцію значної частини українського суспільства. Що більше, зовнішня критика антирадянського українського опору, незалежно від характеру, викликає у його "захисників" ще запеклішу реакцію. Яскравим прикладом цього є кампанія практично "ідолізації" Степана Бандери за минулі роки частиною українців у відповідь на "посягання" на його пам'ять. Така ж проблема існує і в сучасній Польщі щодо антинімецького і антирадянського підпілля, частина якого продовжила боротися зі зброєю в руках проти влади і спецслужб комуністичної Польщі після 1945 р. Сучасне польське суспільство фактично використовує боротьбу польських патріотів за свободу країни як індульгенцію за всі їхні дії, включаючи злочини проти людяності, які супроводжують будь-яку збройну боротьбу, особливо партизанського типу [2].

Пам'ять про "національних героїв" XX століття має особливе значення в сучасних польсько-українських відносинах і взаємних спробах примирити історичну пам'ять через спадщину кровопролитної боротьби один з одним польських і українських "національних патріотів" у 1940 рр. У боротьбі обидві сторони використовували всі доступні методи, зокрема криваві етнічні чистки і співпрацю з радянським і нацистським режимами. Міжнародна кампанія критики беззастережної глорифікації українського збройного руху за незалежність, зокрема з польського боку, привела в наш час до більш зваженого і неупередженого ставлення до української історії середини XX століття як всередині так і за межами України. Водночас, можливо, такий шлях ще тільки належить пройти польському суспільству, значна частина якого, включаючи керівництво країни, продовжує розглядати борців за свободу Польщі суто як "національних героїв", незалежно від того, що вони робили.

Обговорення та ухвалення закону про свято у польському парламенті минуло з численними оплесками на дуже піднесеному, емоційному та патріотичному рівні. Проект закону вніс до сейму на початку 2009 р. президент Лех Качинський та підтримав новий президент Польщі Броніслав Коморовський. Новий закон Польщі дослівно вказує, що "У пам'ять "Проклятих солдатів" – героїв антикомуністичного підпілля, які в боротьбі за незалежність польської держави, борючись за право самовизначення і реалізацію демократичних устремлінь польського суспільства зі зброєю в руках й іншими способами, протистояли радянській агресії та нав'язаному силою комуністичному режимові, – постановляється що: Ст. 1. День 1 березня стає Національним днем пам'яті "проклятих солдатів". Ст. 2. Національний день пам'яті "проклятих солдатів" є державним святом. Ст. 3. Закон набуває чинності в день оголошення".

1 березня 2011 року Польща вперше офіційно відзначила цей день. Текст закону про "проклятих солдатів" зараховує до "національних героїв" Польщі всіх "героїв антикомуністичного підпілля", незалежно від організацій, до яких вони належали, їхньої ідеології та вчинків. Виступаючи 3 березня 2011 р. доповідачем щодо законопроекту від імені комісії з культури і засобів масової інформації парламенту Польщі, депутат від партії "Право і справедливість" Пьотр Бабинець перерахував організації, в яких боролися прославлені Польщею 1 березня учасники антирадянського опору: Армія Крайова, "Свобода і незалежність", "Народне військове єднання", "Національні збройні сили" тощо.

Про ставлення до нового свята і до всіх "національних героїв" з цих організацій основних політичних сил сучасної Польщі свідчать виступи їхніх парламентських представників під час обговорення закону. Представник партії "Право і справедливість" депутат Ельжбета Крук заявила, що 1 березня буде днем на честь "героїв антикомуністичного підпілля, які зі зброєю в руках протистояли радянській агресії і нав'язаному режиму в обороні незалежності країни, її права на самовизначення та реалізацію демократичних прагнень польського народу". Е. Крук наприкінці виступу закликала принаймні пригадати цих героїв "перед Богом та історією". Підтримав законопроект і польський Союз демократичної лівиці. Його представник Сильвестр Павловскі назвав "проклятих солдатів" антирадянського підпілля "трагічними представниками польських Колумбів, яким довелося жити в Польщі й творити її обличчя в системі, яку вони не могли прийняти. Вони будили, будять і будитимуть емоції у тих, хто бачив дорогу розвитку Польщі трохи інакше". С. Павловський також заявив, що для польських демократичних лівих "солдатська кров одного кольору" і що ліві підтримують законопроект, "знаючи ситуацію, в якій перебували "прокляті солдати" і всі поляки після Другої світової війни".

Виступаючий від імені Польської народної партії Тадеуш Славецький, заявив, що його партія "схиляє голо-

ву і віддає честь усім героям, які різними способами, зі зброєю в руках або іншим способом боролися за вільну, незалежну, демократичну Польщу незалежно від свого походження і політичних поглядів". Наприкінці виступу Т.Славецький виступив із закликом встановити також пам'ятні дні на честь людей, які гинули "тільки тому, що були поляками, як от волинські поляки, чи тому, що обороняли демократичну конституцію, як, наприклад, жертви державного перевороту 6 травня 1926 р.". Представник парламентського клубу "Польща понад усе" депутат Олена Домбковска-Чіхоцка також заявила про повну підтримку законопроекту і підкреслила, що "законопроект важливий з точки зору історичної, символічної і важливий для майбутнього".

Серед виступів польських парламентаріїв варто особливо відзначити виступ посла від блоку лівих і демократів Анджея Целінського про роль закону про пам'ять "проклятих солдатів" для боротьби за історичну правду. А. Целінський заявив, що "відвага політиків полягає в тому, щоб завжди служити правді, коли вона під загрозою... навіть коли треба виступити проти всіх". На думку А. Целінського, 3 лютого 2011 р. засідання сейму відбувалося в ситуації, коли польська молодь просвічується, "щоб мати інструменти для розпізнання минулого на базі детальних історичних знань". На думку А. Целінського, "споживання міфів, часткової правди і змаліпульованої правди не дає полякам зброї, щоб упоратися із загадками історії минулого, з якими вони зможуть зіткнутися у житті".

Одна із загадок сучасної історії демократичної Польщі, напевно, така: чому в ухваленому сеймом законі та його обговоренні в парламенті безпосередньо і беззастережно прославляється військова організація польських національних демократів, фактично профашистських Національних збройних сил (Narodowe Sily Zbrojne (NSZ). Створені 1942 р. на базі профашистського і вкрай націоналістичного міжвоєнного табору національної єдності, вони нараховували до 100 тисяч осіб. Польські націоналісти з цих організацій усіма методами, включаючи фізичний терор і вбивства, боролися за національну польську державу "Велику Польщу", беззастережну полонізацію національних меншин і усунення з Польщі єврейського населення, яке в жодному разі не мало бути інтегрованим в польську націю. Широко відомі організовані польськими націоналістами демократами в 1920-1930-ті роки масові антиєврейські погроми, демонстрації, кампанії гетто для єврейських студентів у польських університетах (євреїв відсаджували за окремі лавки в кінці аудиторії), тактика насильницького терору та широкомасштабні агітаційні кампанії з витіснення євреїв з польської економіки. За німецької окупації багато національних демократів сприяли вирішенню єврейського, українського і білоруського питання вже за допомогою нацистів незалежно від того, чи стали вони членами NSZ [3].

Про ідеологічну близькість до німецьких нацистів принаймні значної частини учасників NSZ недвозначно свідчать успішні приклади нав'язування контактів між NSZ і німецькою владою проти спільного ворога – Радянського Союзу і комуністів, починаючи з 1943 р. Найбільш відомий союз партизан NSZ з керівництвом СС і гестапо в м. Радомі. Після входження на польську територію радянської армії ці контакти ще більше посилилися. Члени NSZ проводили розвідку на користь Німеччини. А на заході Польщі з партизанів NSZ під контролем СС було сформовано т.з. "Сьвєнтокжиску бригаду", головним завданням якої була боротьба проти комуністів. У 1945 р. бригада відступила на захід разом з німецькими військами. Та варто зазначити, що частина NSZ залишалася в антинімецькому підпіллі і брала участь у Варшавському повстанні 1944 року.

Після закінчення Другої світової війни вояки NSZ продовжували боротьбу проти "радянських окупантів", зокрема шляхом фізичного знищення їхніх польських колаборантів, комуністів, євреїв під прикриттям гасла боротьби з "жидокомуною" і... українців, незалежно від їхніх політичних уподобань [4]. Серед актів насильства проти українців відома трагедія українського села Верховини в Краснаставському повіті Польщі 6 червня 1945 року. Загін NSZ кількістю 300 осіб під командуванням майора Мечислава Пазерского, виконуючи наказ командира "Спеціальної акції" 16-го округу NSZ Зиґмунта Воляніна, взявся за поголовне знищення мешканців села і по-звірячому стратив 194 українців лише через їхню національну приналежність [5]. Для вбивства були використані всі підручні засоби: вогнепальна зброя, кийки, ножі та сокири. Серед 194 вбитих українців було 45 дорослих чоловіків, решта 149 страчених були жінки і діти різного віку. Крім цього "подвигу", загін З. Воляніна стратив двох радянських пілотів і кількох працівників польських прокомуністичних служб безпеки. Після виконання наказу щодо етнічної чистки у Верховинах каральний загін NSZ, який, за деякими даними, повністю втратив боєздатність, святкуючи перемогу, майже повністю знищили радянські прикордонники.

Рішення польського парламенту від 3 лютого 2011 р. про беззастережну національну героїзацію учасників польського антикомуністичного підпілля, включно з членами NSZ, незалежно від їхніх вчинків, тільки на підставі факту, що вони боролися проти комуністів і Радянського Союзу, повністю суперечить загальнодемократичним і гуманітарним цінностям, а також можливості польсько-українського примирення історичної пам'яті. Злочини проти людяності не можна замовчувати або ігнорувати тільки тому, що їх вчинили "свої національні герої", борці за "свою" країну і незалежність.

Тільки подив можуть викликати висловлювання представників основних політичних сил Польщі, що всі польські антирадянські підпільники та партизани боролися за "демократичні прагнення польського народу". Ці висловлювання означають, що польська держава офіційно визнає, що за "демократичні прагнення польського народу" боролася і вкрай радикальна, антидемократична, антисемітська, ксенофобська і значною частиною профашистська організація Національні збройні сили. Одноголосна позиція польського парламенту тим більше дивна, що зовсім недавно саме представники Польщі в Європарламенті домоглися прийняття постанови, яка засуджує присвоєння українському радикальному націоналісту Степанові Бандері звання Героя України. Дотримуючись логіки польських політиків при ухваленні закону про "проклятих солдатів", якби Степан Бандера, ОУН і УПА боролися не за Україну, а заради Польщі, то для польського народу і польської держави вони були б уже не "злочинцями", а "національними героями".

Так можна і далі 50, 100 і 1000 років з однаковим успіхом максимально героїзувати й ідеалізувати борців один проти одного і звинувачувати у всіх злочинах протилежну сторону. У всіх злочинів під час польсько-українського протистояння були конкретні виконавці і організатори. Якщо не перерахувати їх усіх і не вказати, що вони зробили, то завжди буде спокуса захистити "своїх" і очорнити "чужих". Наприклад, щодо описаного вище злочину Національних збройних сил у Верховинах в сучасній Польщі, попри наявність архівних підтверджень, є два діаметрально протилежні судові рішення. Рішення суду 1998 р. підтверджує злочин NSZ. Друге, від 1999 р., скритиковане багатьма за безпідста-

вність у самій Польщі, заперечує його на підставі того, що не можна довіряти документам з архівів часів Польської Народної Республіки.

Історики України та Польщі мають можливість підрахувати і переписати не тільки "своїх" жертв, а й скласти списки конкретних людей з усіх сторін, хто їх убив. При цьому не можна робити винятків ні для кого: ні для "своїх" ні для "чужих", ні для офіцерів і солдатів будь-яких українських та польських збройних підрозділів, ні для учасників загонів польської та української сільської самооборони, ні для польських та українських підпільників всіх напрямів, ні для звичайних бандитів всіх національностей, ні для радянських партизанів, солдатів Радянської армії і співробітників радянських спецслужб, ні для членів польської, української та єврейської поліції на службі у німців, ні для солдатів, офіцерів німецької армії, їхніх союзників і окупаційної адміністрації, ні для представників всіх національностей, які проживали в регіоні, на службі у всіх режимів, які були тут при владі в 1940-х роках. При цьому завжди треба пам'ятати, що здебільшого люди не можуть бути одними і тими ж протягом всього життя, і не чинити по-різному в різних ситуаціях. Одна й та сама людина може здійснювати і подвиги в ім'я людяності, і злочини проти неї. Настав час бачити своїх національних героїв такими, якими вони були.

Висновки. Таким чином, аналіз реакції окремих політичних кіл Польщі на останні події, такі як впровадження святкування на державному рівні "Дня проклятого солдата", катастрофа президентського літака під Смоленськом і інші свідчать про активізацію діяльності правих сил в Республіці Польща, яка спрямована на актуалізацію трагічних сторінок в історії наших народів.

Польський, український, білоруський і російський народи мають свою давню славетну історію, спільне історичне коріння. Стосунки наших славянських народів загартувались в жорстокій боротьбі з фашизмом. Сьогодні наші зусилля доцільно було б спрямувати на подолання нових викликів і загроз, поєднання спільних інтересів на шляху України до європейської інтеграції.

Можна героїзувати й ідеалізувати борців один проти одного і звинувачувати у всіх злочинах протилежну сторону. Але для того, щоб вирватися з глухого кута взаємного історичного непорозуміння необхідно, в першу чергу, усвідомити хто конкретно вчиняв злочини проти людяності. Без визначення особистостей, які з обох сторін здійснювали конкретні злочини, примирення історичної пам'яті може бути поставлено під загрозу.

1. http://www.wiadomosci24.pl/artykul/dzien_pamieci_zolnierzy_wykletych_od_1_marca_nowym_swietem_184580.html. 2. Tygodnik "Przegląd" 14/2011 Sejm nie jest od pisania historii. 3. Jan Grabowski: " Judenjagd . Polowanie na Żydów, 1942-1945. Studium pewnego powiatu" s. 3-4. 4. Jan Grabowski – Zagłada Żydów. Studia i Materiały vol.6, 2010, s. 207-231. 5. Stefan Dąmbski "Egzekutor" // "Ośrodek KARTA", Warszawa, 2010 – С.67-68. 6. Лемкин И. Ф. История Лемковщини. – Нью-Йорк, 1969. – С. 202.

Надійшла до редколегії 19.05.11